

desi Celâleddin Ahmer Hüseyin b. Ahmed (ö. 691/1292), Sühreverdîye tarikatının Buhârîye kolunun kurucusudur. Uç'ta Kadî Burhâneddin el-Uççî'den, Mül-tân'da Rûkneddin Ebû'l-Feth el-Mül-tânî ve Mecdüddin el-Mül-tânî'den ilim tahsil eden Celâleddin tarikat hırkasını babasından giydi. Sühreverdîye ve Çiştîye tarikatlarından hilâfet aldı. Kaynaklarda bir bayram günü Şeyh Bahâeddin ve Şeyh Sadreddin adlı iki şeyhin türbelerini ziyaret ettiği sırada, "Allah âlemdeki her şeyi senin hizmetine vermiş; senin bayramın işte budur" şeklinde bir ses işittiği, bu olaydan sonra "âlemde var olan her şeyin kendisine hizmet ettiği kişi" anlamına gelen Mahdûm-i Cihâniyân unvanını aldığı belirtilir. Delhi'ye giderek "Çerâğ-ı Dihlî" (Delhi'nin kandili) lakabıyla tanınan meşhur Şeyh Nasîrüddîn-i Çiştî ile görüşen Celâleddin Hüseyin daha sonra bilgisini arttırmak amacıyla Hicaz'a gitti. *Mir'âtü'l-cinân* müellifi Şeyh Abdullah b. Es'ad el-Yâfî ile birlikte çeşitli muhaddislerden *Kütüb-i Sitte*'yi, Medine'de iki yıl yanında kaldığı Afîfüddin Abdullah el-Matarî'den *Avârifü'l-ma'ârif*'i okudu. Hicaz'dan sonra Kâzerûn, Mısır, Suriye, Filistin, Irak, Belh, Buhara ve Horasan'ı dolaştı. Bu sebeple kendisine "dünyayı dolaşan seyyah" anlamına gelen Cihângeşt lakabı verildi ve "Mahdûm-i Cihâniyân u Cihângeşt" unvanıyla anılmaya başlandı. Seyahatlerini ve hâtıralarını *Sefernâme-i Cihâniyân* (Lahor 1909) adlı seyahatnâmesinde menkıbe üslûbuyla anlatan Celâleddin el-Buhârî, Tuğluk hânedanının kurucusu Tuğluk'un oğlu Sultan II. Muhammed Şah tarafından şeyhülislâmlığa getirildiyse de görevine başlamadan hacca gitti. Dönüşünde Firuzşah Tuğluk'un yakın ilgisini gördü; kırk hankahın denetimi kendisine verildi. Ancak o dedesinin Uç'ta bulunan dergâhında inzivaya çekilmeyi tercih etti. Dedesinin kurduğu Sünnî Buhârîye tarikatının âdâb ve erkânından bir ölçüde uzaklaşarak Kalenderîler gibi yaşamaya başladı. Uç'ta 10 Zilhicce 785'te (3 Şubat 1384) vefat etti.

Celâleddin Hüseyin hakkında bazı menâkıbnâmeler kaleme alınmıştır. Bunlardan *Câmî'u'l-ülûm*, müridlerinden Alâeddin Alâ b. Saîd tarafından 1380'de Celâleddin Hüseyin'in sağlığında derlenmiş menkıbelerden meydana gelir. Eser *ed-Dürü'l-manzûm fî tercemeti teleffu-zâtî'l-Mahdûm* (Delhi, ts.) adıyla Urdu-

ca'ya çevrilmiştir. *Menâkıb-ı Mahdûm-i Cihâniyân* adıyla tanınan *Hizâne-i Celâlî*, *Sirâcü'l-hidâye* ve *Hizânetü'l-fevâ'idü'l-Celâliyye* adlı eserler de müridleri tarafından derlenmiştir. Abdülhay el-Hasenî bu son eserden bazı alıntılar yapmıştır (*Nüzhethü'l-havââtir*, II, 26-32).

BİBLİYOGRAFYA :

Dârâ Şükûh, *Seftnetü'l-evliyâ*, Leknev 1876, s. 116-117; Zebîdî, *İkşid*, s. 40-41; Ma'sum Ali Şah, *Ṭarâ'ık*, II, 525; Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, s. 354; a.mlf., *Tasavvufun Boyutları*, s. 303; "Celâl Buhârî", *İA*, III, 47; A. S. Bazmee Ansârî, "Djalâl al-Dîn Husayn al-Bukhârî", *EI*² (İng.), II, 392.

H. KÂMİL YILMAZ

CELÂLEDDİN KARATAY

(ö. 652/1254)

Anadolu Selçukluları'nın
tanınmış devlet adamlarından.

Doğum tarihi bilinmemektedir. İbn Bîbî, Celâleddin'in aslen bir Rum *gulâm**'ı olduğunu söyler. Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî ise onu Alâeddin Keykubad'ın yetiştirmelerinden biri olarak kaydeder. Ancak bu bilgi, Karatay'ın sultanla mevcut münasebetleri dolayısıyla bir yakıştırma olmalıdır. Bu iki kaynağın onun hakkında kullandığı "Rûmî" nisbesi, o dönemde Bizanslı, daha genel anlamıyla Ortodoks mezhebinde bulunan her kavme mensup hristiyan ve Anadolu'da yaşayan müslüman Türk mânâsına gelen bir tabirdir. Bununla beraber Karatay büyük bir ihtimalle müslüman Türk asıllı değildir. Zira o devir vesikalarında mühtedilerin baba adı daima "Abdullah" şeklinde değiştirilmektedir. Karatay'a ait vakfiye ve kitâbelerde adının her yerde Karatay b. Abdullah olarak zikredilmesi, onun müslüman olmayan bir aileden geldiğine dair görüşleri desteklemektedir.

İbn Bîbî'ye göre Karatay, Keykubad'ın tahta çıkışından ölümüne kadar hazar-da ve seferde bu büyük sultanın hizmetinden ayrılmamıştır. Sultanın cülûsu sırasında onun orta yaşın üzerinde ve önemli bir mevkide bulunduğu muhakkaktır. Çünkü Keykubad'ın saltanatını tasdik ve tebrik maksadıyla halife tarafından gönderilen elçi Şehâbeddin es-Sühreverdî'yi dönüşte Konya'dan uğurlayanların başına bizzat sultan tarafından Karatay ile Necmeddin Tûsî tayin edilmişti. İbn Bîbî, onun *taştdâr**lıktan ön-

ce *devâtdâr** (emîr-i devât) olarak görev yaptığını kaydeder. Karatay, Keykubad'ın saltanatı süresince taştdârlık görevini muhafaza etmiş görünmektedir.

Karatay'ın sonraki yıllarda görülen nüfuz ve tesirinin yerleşmesinde, Keykubad tarafından ona verilen mevkiin ve onun da sultanın mahremi olarak edindiği tecrübe ve bilgilerin büyük rolü vardır.

Keykubad'ın âni ölümünden sonra yerine geçen oğlu II. Gıyâseddin Keyhusrev zayıf bir hükümdardı. Onun 1243'te Köseadağ'da İlhanlılar'a yenilmesi üzerine Celâleddin Karatay da bazı devlet adamlarıyla birlikte bir köşeye çekildi. Fakat işlerin kötüye gitmesi üzerine Sâhib Şemseddin Muhammed ve Mühezzebüddin Ali gibi devlet adamları tekrar iş başına getirildi; Celâleddin Karatay da eski görevi olan taştdârlıkla birlikte hazîne-i hâssa emirliğine tayin edildi. Celâleddin Karatay Keyhusrev'in ölümüne kadar bu görevde kaldı. Sultanın ölümünden sonra üç oğlunun ayrı ayrı ve birlikte saltanat sürdükleri dönemde ise daha etkin bir rol oynadı.

II. Gıyâseddin Keyhusrev, Gürcü melikesinin kızından olan en küçük oğlu Alâeddin Keykubad'ı veliaht tayin etmişti. Fakat ölümünden sonra Vezir Şemseddin Muhammed el-İsfahânî, Celâleddin Karatay, Has Oğuz, Esedüddin Rûzbe ve Fahreddin Ebû Bekir gibi devrin güçlü devlet adamlarının ortak kararı ile tahta büyük şehzade II. İzzeddin Keykâvus çıkarıldı. Karatay da nâib-i saltanat tayin edildi. İbn Bîbî, Vezir Sâhib Şemseddin'in kesin hâkimiyetinden önceki devrede Karatay'ın fikrini almadan memleket işlerini görmediğini kaydeder.

Güyük Han'ın cülûs merasimine katılmak üzere Moğolistan'a giden II. Gıyâseddin Keyhusrev'in ortanca oğlu IV. Kılıcarşan ve taraftarlarının Sultan Keykâvus ve veziri Şemseddin'in azillerine dair yarlık getirmeleri üzerine Celâleddin Karatay, IV. Kılıcarşan'ın elçisi sıfatıyla gelen Hotanlı Cemâleddin'in de katıldığı mecliste büyük kardeş dururken küçüğün sultan olmasının şeriata ve orfe uygun olmadığını, üç kardeşin birlikte tahta çıkarılmasının ve Kılıcarşan'la birlikte gelen 2000 Moğol süvarisinin geri gönderilmesinin gerektiğini söyledi. Nihayet onun nüfuz ve gayretleriyle yalnız kardeşler arasındaki ihtilâflar değil bunlara intisap ederek şahsî ihtiraslar peşinde koşan beyler de yatıştırıldı. Ancak

bu sırada Keykâvus ile Kılıcarıslan arasında anlaşmazlık çıktı. Aralarındaki silâhlî mücadelede Kılıcarıslan mağlûp oldu, fakat kardeşi onu affetti. Celâleddin Karatay, üç kardeşin birlikte saltanat sürmelerini temin ederek devletin parçalanmasını önledi.

Celâleddin Karatay'ın, Keykâvus'un cülusundan ortak hâkimiyetin başladığı 647 (1249) yılına kadar yürüttüğü saltanat nâibliğini bırakarak atabeglik (atabeg-i Rûm) mevkiine geçtiği kaydedilmektedir. Ölümüne kadar kaldığı bu makamda kardeşler arasında geçimsizliğe meydan vermedi, devlet adamlarının onları menfaat ve ihtiraslarına vasıta kılmalarını önledi. Nitekim bu mevkide bulunduğu müddetçe kardeşlerin birlikte hüküm sürmeleri kabil olabilmiş ve ölümünden sonra tekrar dirlik ve düzen bozulmuştur. Karatay'ın nüfuz ve kudreti yalnız kendi mevkiinin verdiği yetkilerle sınırlı kalmamış, diğer bütün önemli işlerin hallinde ve büyük mevkilere getirilecek kişilerin seçiminde de rol oynamıştır.

Celâleddin Karatay, Moğol hükümdarı Mengü Han'ın huzuruna çıkmak üzere Moğolistan'a hareket eden Keykâvus'u yolcu etmek için gittiği Kayseri'de vefat etti. Sivas'ta iken durumu öğrenen Keykâvus memleketin başsız kaldığını görerek geri döndü. Kendi yerine ise küçük kardeşi Alâeddin Keykubad'ı bazı devlet adamlarıyla birlikte gönderdi. Karatay'ın cenazesi Konya'ya getirilerek

medresesinin yanındaki (veya kervansarayındaki) türbede defnedildi.

Bütün kaynaklar, Moğol müdahale ve baskılarının en yoğun olduğu bir dönemde devlete sahip çıkan, ülkede dirlik ve düzeni sağlamak için samimiyetle çalışan Karatay'ın dindarlığı, hayır severliği, ahlâkî meziyetleri ve güçlü bir devlet adamı olduğu üzerinde birleşmektedir. İbn Bibî Karatay'ın ibadetle meşgul olduğunu, her türlü maddî zevkten sakındığını, müslüman ve zimmî herkesin onun ihsan ve iyiliklerine nâil olduğunu onun ihsan ve iyiliklerine nâil olduğunu yazar. *Menâkıbü'l-ʿarîfîn*'de de Karatay'ın iyiliklerinden ve Mevlânâ'nın ona saygı duyduğundan söz edilir. İbn Bibî ile Aksarâyî, menşur ve fermanlarda kendisine "veliyullah fi'l-arz" diye hitap edildiğini kaydederler. Mübârizüddin Ertokuş'a ait 669 (1270) tarihli vakfiyede Karatay'dan "el-Emîrû'r-Rabbânî" diye bahsedilmektedir. Medresesi dışında yaptırdığı eserler üzerindeki kitâbelerde adını zikretmemesi tevazuunu gösterir. Ebû'l-Ferec de Anadolu'da halk ve yüksek tabakanın ona büyük bir hürmet beslediğini yazar.

İbn Bibî, Karatay'ın ülkenin her tarafında mescid, medrese, hankah ve kervansaray gibi hayır eserleri yaptırdığını belirtir. Ancak vakfiye ve kitâbelerden tesbit edilebilen eserleri, Türkiye-Suriye arasındaki yol üzerinde, Kayseri'nin Bünyan ilçesi yakınlarında bulunan Karatay Kervansarayı, Konya'daki Karatay Medresesi ve Antalya'daki Dârüssulehâ'dan ibarettir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-ʿalâʾiyye*, s. 226, 233, 297, 462, 569, 594; Ebû'l-Ferec, *Târih*, II, 549, 560; a.mlf., *Târîhu muhtaşari'd-düvel* (nşr. A. Salhânî), Beyrut 1890, s. 255, 257, 264; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-aḥbâr*, s. 36-38, 95; Eflâkî, *Menâkıbü'l-ʿarîfîn*, I, 121, 181, 209, 218, 228, 292, 510, 558; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1971, s. 330, 341, 388-389, 471-479, 513, 518, 532, 534; a.mlf., *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1980, s. 5, 18, 20, 37, 50, 54, 80, 134; a.mlf., "Selçuk Devri Vakfiyeleri III: Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *TTK Belleten*, XII/45 (1948), s. 17-158; Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler* (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979, s. 142, 153, 190, 202, 242, 252, 258, 266-268, 315, 326, 333.

AYDIN TANERİ

CELÂLEDDİN el-MAHALLÎ

(bk. MAHALLÎ).

CELÂLEDDİN MEHMED DEDE

(bk. MEHMED CELÂLEDDİN DEDE).

CELÂLEDDİN-i RÛMÎ

(bk. MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN-i RÛMÎ).

CELÂLEDDİN es-SÜYÛTÎ

(bk. SÜYÛTÎ).

CELÂLEYN

(bk. TEFSİRÛ'İ-CELÂLEYN).

CELÂLÎ İSYANLARI

XVI ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı idaresine karşı Anadolu'da meydana gelen isyanların genel adı.

"Celâl'e mensup" anlamına gelen Celâlî tabiri, XVI. yüzyıl başlarında isyan eden Bozoklu Şeyh Celâl ile ilgilidir. Celâlî isyanları başlangıçta, Osmanlı idaresinden memnun olmayan zümrelerin ve Şîî eğilimli Türkmen gruplarının Safevîler'in de tahrikiyle devlete baş kaldırmaları şeklinde ortaya çıkmış, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren büyük bir mesele halini alarak değişik bir mahiyet kazanmıştır. Osmanlı devlet anlayışı, bu isyanları "hurûc ale's-sultân" olarak değerlendirmiş ve kaynaklarda bu ifade sık kullanılmıştır.

II. Bayezid zamanında (1481-1512) Şah İsmâil'in propagandası en çok Hamîd ve Teke illerinde kendini gösterdi. Şahkulu (Şeytankulu) Baba Tekeli liderliğinde devlete baş kaldıranlar "devlet ve saltanat bizimdir" iddiasındaydılar. Yine I. Selim tahta çıktığı sıralarda Nur Ali adlı bir âsi Tokat ve Amasya taraflarına hâkim olmuştu. Çaldıran Zaferi (1514) Şah İsmâil'in tesirini azaltmakla birlikte tamamen ortadan kaldırmadı. 1519'da Bozoklu Şeyh Celâl adında bir kişi mehdîlik iddiasıyla Tokat civarında isyan edince bundan sonraki isyanlar, hangi gaye ile ve ne türden olursa olsun, halk arasında onun adına nisbetle Celâlî sıfatıyla anılmaya başlandı. Artık halk kendisine zarar veren her âsiyi Celâlî olarak görüyor, kaynaklarda da âsi liderinin ismi Celâlî tabiriyle birlikte geçiyordu. Bozoklu Şeyh Celâl'in çıkardığı isyanın şiddetle bastırılmasından sonra Kanûnî Sul-

Karatay Medresesi'nin içinden bir görünüş - Konya

